

Қазақстан Республикасындағы негізгі экспорттық өнімдер өндірісінің аймақтық дамуын экономикалық-географиялық бағалау

Кенжина К.Д.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

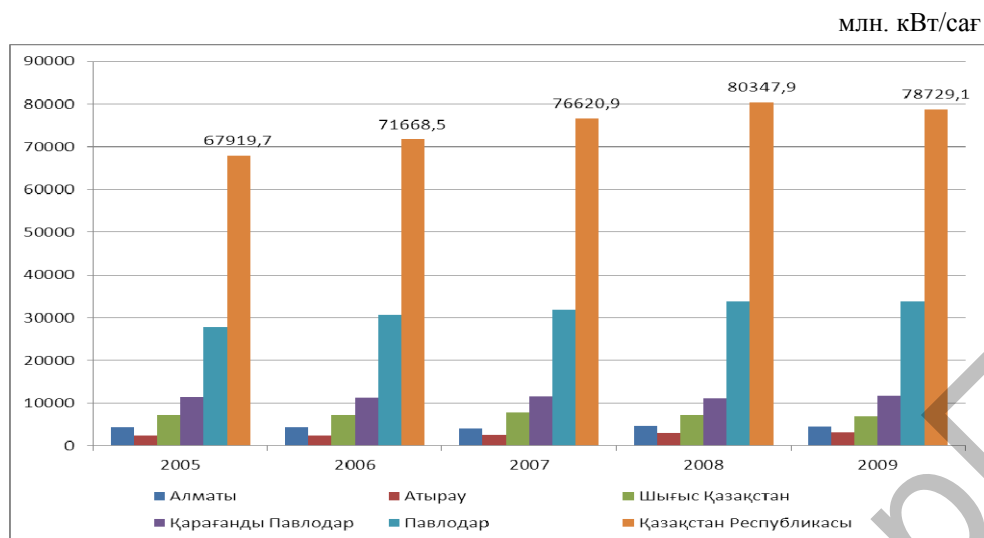
Структурные изменения экономических отношений Республики Казахстан способствуют конкурентоспособности нашей страны среди мировых лидеров. В связи с этим основные секторы экономики — топливно-энергетический комплекс, металлургия и аграрный сектор занимают основные места в географии экспорта Казахстана. В производстве продуктов этих секторов велика роль отдельных областей или регионов. В статье рассматриваются особенности регионального развития, дается экономика-географическая оценка динамики производства и структуры основных секторов экономики за последние 5 лет.

The Structured changes to economic development of the Republic Kazakhstan play the greater role in competitiveness of our country amongst world leader. In this connection, the main sectors of the economy — fuel-energy complex, metallurgy and agrarian sector of the Republic occupy the main places in geographies of the export Kazakhstan. In production these type products very great role of the separate areas or region. In article are considered particularities of the regional development, is given economy-geographic estimation speakers production and structures main sector economy for the last 5 years.

Әрбір мемлекеттің экономикалық-географиялық орыны оның экономикалық дамуының басты факторларының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының егеменді, тәуелсіз мемлекет ретінде нарықтық экономикаға көшуіне байланысты, қоғамның, оның ішінде экономиканың әр саласында көптеген өзгерістер болып жатқаны белгілі. Еліміздің әлеуметтік-экономикалық жүйесіндегі территориялық күрделі үрдістер (шаруашылықтың дамуындағы әр түрлі бағыттар, экономикалық дағдарыстар мен қарама-қайшылықтар, өсу қарқыны, салалық және территориялық құрылымдық өзгерістер т.б.) қарқынды дамуда. Қазақстанның географиялық орнының тиімділігі — экономикалық, әлеуметтік, саяси-стратегиялық дамуға зор мүмкіндіктер ашып, еліміздің әлемдік орнын анықтайды. Ал, әлемдік әлеуметтік-экономикалық жүйедегі еліміздің рөлін күшейтуде ішкі аймақтық даму барысының маңызы зор, ол маңыздылықты анықтаушы фактор — аймақтық өндіріс көлемі мен оның соңғы жылдардағы өсу динамикасы [1,2]. Осы орайда әр экономика секторы бойынша жекелеген облыстардың үлесі зор. Ол көрсеткіштер соңғы 5 жылдағы Қазақстан облыстары бойынша өндіруші және өндеуші салалардың өндірістік көлемі негізінде анықталмақ. Еліміздің отын-энергетика саласының аймақтық кешенді дамуы барысында әр облыстың үлестік көрсеткіштері ауданның табиғи-ресурстық потенциалынға байланысты. Аталған өнім түрлері бойынша төмендегі мәліметтер негізінде электр энергиясын өндірісінен Павлодар мен Қарағанды облыстарының көш ілгері екенін көреміз (1-сур.).

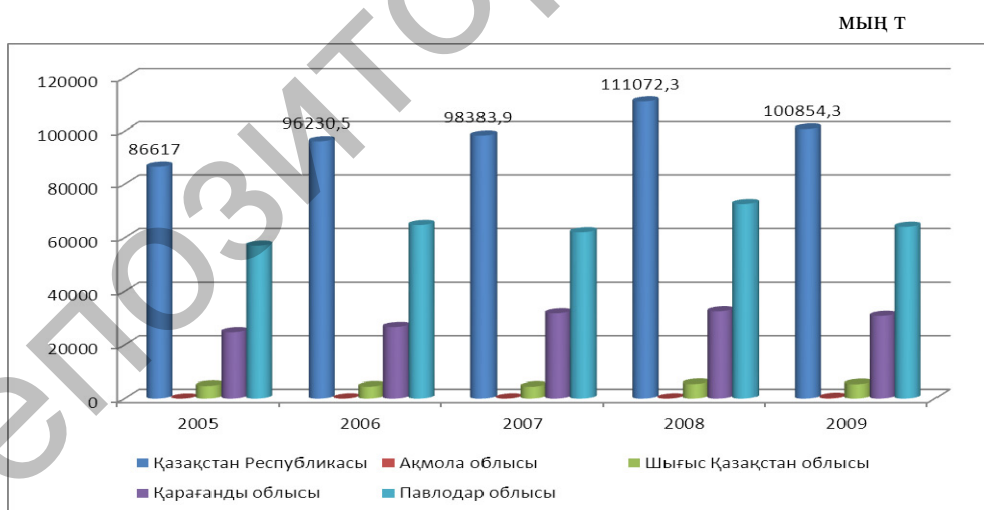
Еліміз егемендік алып, етек жинағаннан бергі уақытта өзінің экономикалық қуаттылығын арттыруда жаң-жақты стратегиялық маңызы бар келісім-шарттар негізінде экспорттың да, импорттың да тауарлық құрылымы мен географиясы көрсеткіштерін жақсартуда. Соңғы жылдардағы экспорттық өнімдер түрін: отын-энергетикалық өнімдерден — мұнай, көмір, газ; рудалы-металдық қазба байлықтарынан — темір рудасы, хром, марганец, күміс; химиялық өнімдерден — күкірт, фосфаттар т.б., ал ауыл шаруашылық өнімдерінен, әрине, негізгі орынды астық дақылы — бидай алады. Экспорттық география суретінен біз жақын шетелдермен қатар, Балтық елдерін, Батыс Еуропа елдерін айқын көреміз.

Қазақстан Республикасының экспорттық тауарлар құрылымы, негізінен, табиғат ресурстары өніміне байланысты болып отыр. Оның себебі, біріншіден, жалпы ішкі өнім бойынша өнеркәсіп құрылымында тау-кен өнеркәсібі басым болса, екіншіден, ол өнімдердің (әсіресе мұнай, газ, түсті металл рудалары) дүниежүзілік бағасының өсу динамикасы әсер етуде [3].

1-сур. Электр энергиясын өндіру, млн. кВт/сағ

Қазақстан Республикасының экономикалық маңызды секторы болып тау-кен өнеркәсібі мен оның өнімдері табылмақ, оның маңызды саласын отын-энергетикалық өнімдер құрайды. Осы сала бойынша еліміз шетелдерге экспорттаушы болып отыр, оның негізгі экспорттық өнімдерін көмір, мұнай-газ құрап отыр. Осы орайда айтар болсақ, көмір өндірісі бойынша соңғы 5 жылдағы аймақтық динамикалық өзгерістерді байқауға болады. Көмір өндірісінде аймақтық тұрғыдан өндірістік аудан ретінде негізінен Солтүстік Қазақстан (оның ішінде Павлодар облысының үлес салмағы 65 %-ға жуық) алдыңғы орынды иемденеді, әрине, сапалы көмір өндірісін есептемегенде. Ал динамикалық көштің алдын Ақмола облысы бастап отыр, облыстағы өндіріс көлемі (әрине, республикалық масштабта маңызды болмағанмен, облыстық масштабта 8 еседей артты) 2008 жылы 31 мың тоннадан 2009 жылы 245 мың тоннаға дейін өсті. Осы аталған өндіріс көздерінің үлестік қатынасын келесі 2-суреттен көруге болады [4].

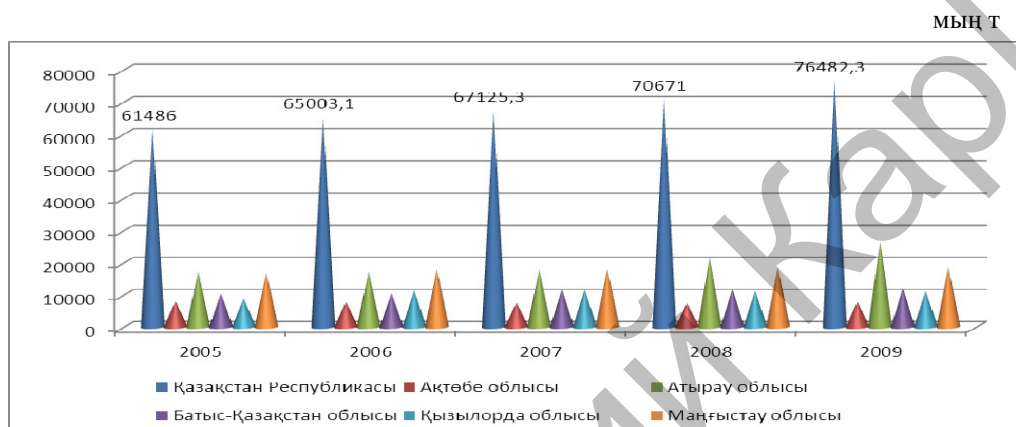
2-сур. Көмір өндірісі, мың т

Көмір өндірісі көлемінің көрсеткіштері негізінен тұрақты деуге болады. Себебі жалпы еліміз бойынша көрсеткіш көлемі 10–12 мың т. көлемінде ғана айырмашылық жасайды. Осы сала бойынша экспорт географиясы кеңейгенін көреміз, соңғы жылдардағы еуропалық елдер ішіндегі ең ірі көмір импортерлері: Ресей, Украина, Польша, Италия, Словакия, Финляндия [2].

Мұнай өндірісі соңғы 2005–2009 жж. өзінің ең биік көрсеткішіне жетті деуге негіз бар. Себебі соңғы жылдардағы Қазақстан мұнайына деген сұраныс жылдан жылға артуда. Қазақстан мұнайы экспортының 78 %-ға жуығы тек шетелдік Еуропа елдеріне тиесілі. Осы сұраныс негізінде еуропалық

елдер өзінің тұтынуының 10 %-н қамтамасыз етеді. Әрине, ол елдер қатарының негізгі орындарын Германия, Польша, Чехия мемлекеттері иеленеді [2].

Мұнай өнімдері — бүгінгі стратегиялық маңызды шикізат. Осы өнім өндірісінде Батыс Қазақстан экономикалық ауданы үлесінің басымдығы табиғи-ресурстық потенциалымен танылған. Мұнай мен газ өнеркәсібі еліміздің экономикалық құрылымында басты рөл атқарады. Еліміздің газ конденсатын қосқандағы мұнай өндірісінің жалпы көлемі 79517,7 мың т құрап отыр. Ал, бұл көрсеткіш 2015 жылға дейін 1,7–2 есеге дейін өсуі ықтимал деген болжам бар. Әрине, мұнай өнімдері өндірісінде аймақтық және өндірістік ерекшелік Атырау облысына тән. Соңғы жылдары бұл өнім түрін Жамбыл облысы да өндіруде, бірақ оның мемлекеттік үлесі өте мардымсыз. Мұнай өндірісінің соңғы 5 жылдағы аймақтық-динамикалық көрсеткіші 3-суретте берілген [1].

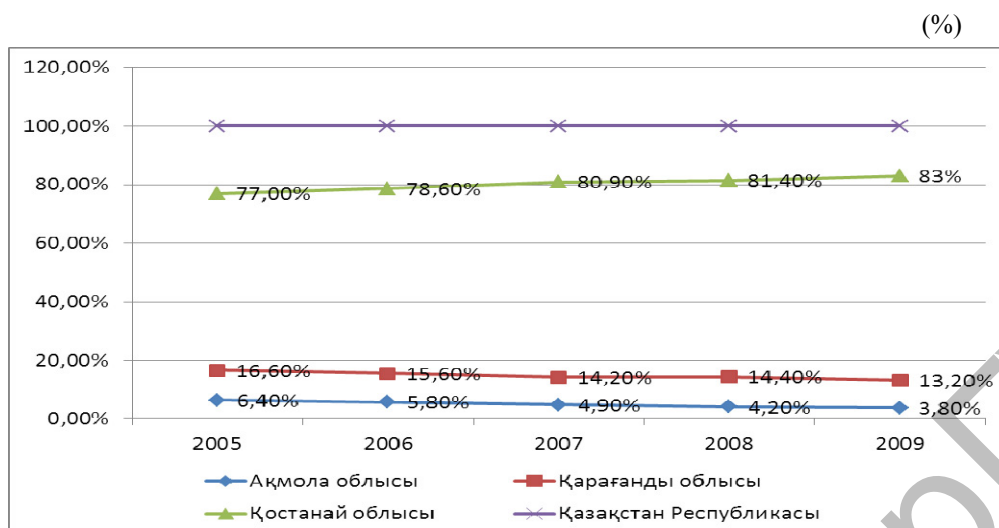

3-сур. Мұнай өндірісі, мың т

Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық байланысы — қоғамдық, территориялық (географиялық) еңбек бөлінісінің басты көрсеткіштерінің бірі. Ол өндіргіш күштерінің даму деңгейіне, қуатына, дүниежүзілік нарықтың құрылуы мен дамуына, ішкі және сыртқы нарықтың қалыптасуына байланысты. Қазақстан отандық тауарларды экспорттауға потенциалдық нарықтарды іздеу мен табуды, дамыған елдермен тұрақты сауда қатынасын құруды, ТМД елдерімен сауда байланыстарын жаңа сауда-экономикалық негізде дамытуды негізге алды.

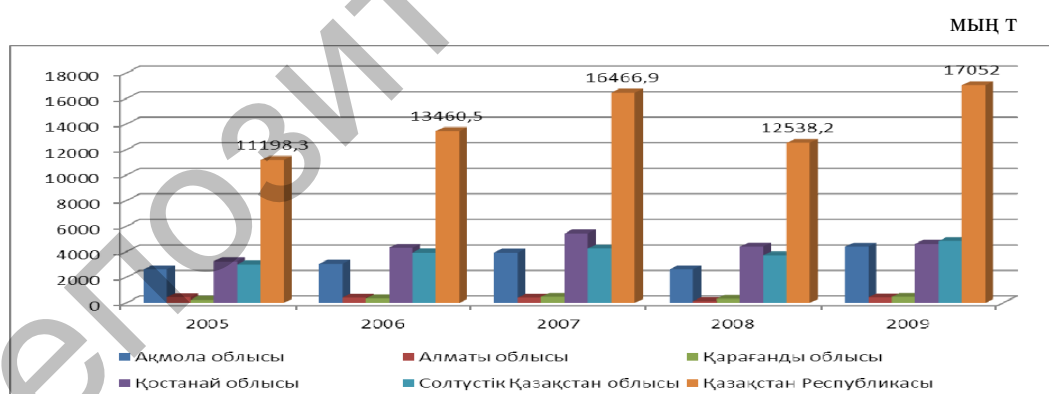
Елбасымыз тұрақты даму жолындағы экономикалық өрлеу міндеттерін қоя отырып, әлемнің көшбасшы елдері мен алдыңғы қатарлы аймақтарының даму тәжірибесін басшылыққа алады. Еліміз географиялық тұрғыдан аймақаралық орынды иемдене отырып, әлемнің көптеген елдерімен, аймақтарымен экономикалық қарым-қатынасын орнатқан. Ол қарым-қатынастар экспорт және импорт құрылымы мен тауар алмасудан айқын көрінеді. Қазақстан қазір де, болашақта да ішкі сұраныстағы металлургия кешенін шикізатпен толық қамтамасыз етіп, әлемдік нарыққа металл концентраты мен оның дайын өнімдерін шығара алады. Қазақстанның қара және түсті металл рудалары өнімін Батыс Еуропаның — Швейцария, Италия, Нидерланды, Ұлыбритания, Германия тұтынса, ТМД елдерінен — Ресей, Украина, Беларусь, Латвия импорттайды. Ал, еліміздегі осы өнімдердің соңғы жылдардағы өндіріс көлемінде төмендегі облыстар мен аймақтардың рөлі өте зор (4-сур.).

Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық байланыстар саясатының дұрыс жолға қойылуы, халықаралық байланыстар жүйесінде өз орнын анықтауы экспорт пен импортты мемлекеттік тұрғыдан реттеу саясатының тұрақты жүргізілуіне ықпал етеді. Жалпы сыртқы экономикалық байланыстардың экспорттық жүйесінде негізгі рөлді аграрлық сектордың алатыны даусыз [5].

4-сур. Темір рудасы өндірісі, мың т

Аграрлы-өнеркәсіптік кешеннің дамуы материалдық өндірістің әр түрлі салаларының арасындағы өзара байланыстарды күшейтуге, территориялық еңбек бөлінісін тереңдетуге, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп және әлеуметтік салалар арасындағы интеграциялық үрдістерді ұлғайтуға мүмкіндік береді. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені дамуы, оның ішінде ауыл шаруашылық салаларының нарықтық экономикаға көшуге бағытталған әлеуметтік-экономикалық реформалар негізінде жүзеге асты. Қазақстан ауыл шаруашылығындағы егін шаруашылығының басты дақылдары — бидай өнімдері болса, осы өнім түрін өндіріп, ішкі нарықтық тұрақты түрде толық қамтамасыз етіп, сыртқы нарыққа шығару мүмкіндігі туып отыр. Ол мемлекет аумағының жер қоры мүмкіндігінің кең екендігін танытады. Соңғы жылдардағы бидай өндірісі мемлекеттік те, облыстық та даму ерекшеліктеріне ие. Ол мемлекеттік деңгейде өсу динамикасын көрсетсе, аймақтар бойынша бұл көрсеткіш тұрақты емес. Ол, әрине, осы өндірістің дамуына ықпал етуші негізгі фактор — табиғи-климаттық жағдайлар. Дегенмен Солтүстік Қазақстан облысының өндірісі соңғы жылдары оң нәтижеге ие (5-сур.) [1, 2].

5-сур. Қазақстандағы бидай өндірісі

Сонымен, Қазақстан Республикасы белгілі бір географиялық кеңістіктегі табиғат кешені негізінде құрылған, ішкі және сыртқы байланысы дамыған, көрші елдерден табиғаты, әлеуметтік және экономикалық сипатымен ерекшеленетін субконтиненталдық деңгейдегі әлеуметтік-экономикалық кешені бар мемлекет. Жаңа ғасыр талабы мемлекетшілік потенциалды тиімді пайдалану негізінде елдің халықаралық байланыстарда алатын орнын анықтау болса, осы мақсатқа қол жеткізуде елішілік аймақтық экономикалық даму үрдісі негізгі фактор болмақ.

Әдебиеттер тізімі

1. Қожахмет М. Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік географиясы: Оқу құралы. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2006. — 480-б.
2. Казахстан — ЕС: партнерство во имя развития // Казахстанская правда. — 2010. — № 244, 245.
3. Шокаманов Ю.К. Статистика внешнеэкономической деятельности: Учеб. пособие. — Алматы: Издат-Маркет, 2003. — 228 с.
4. Экономика и статистика // Науч.-информ. журн. / Гл. ред. К.С.Абдиев. — Алматы: Агентство РК по статистике, 2006.
5. Регионы Казахстана: Стат. сб. — Алматы: Агентство РК по статистике, 2003. — 496 с.

УДК 91:37.033

Экологическое воспитание на уроках географии

Кадирбаева Д.А., Жомартова Г.Ж.

Қарағандық мемлекеттік университетінің атымен атауға қол жеткізілген

Дүниежүзілік қауымдастықтың қазіргі кезіндегі дамуында адам мен табиғат арасындағы тепе-теңдіктің бұзылуы экологиялық мәселелерді шешу жолын іздестіруді талап етеді. Қоғамның қазіргі әлеуметтік тапсырысын орындауда мектеп географиясының қосатын үлесі қоршаған ортаға деген біртұтас көзқарастар жүйесін қалыптастыру және оны бағалай білетін тұлғалық сапаларды тәрбиелеу арқылы көрінеді. Мақалада география сабақтарының экологиялық тәрбие берудегі рөлі қарастырылған. Оларды өткізу барысында экологиялық тәрбие беруде пайдалануға болатын бірнеше әдіс-тәсілдер ұсынылған.

Geography plays a leading role in developing the objectives of environmental education. Through geography lessons pupils must learn about the major environmental and developmental problems (e.g. climatic change, deforestation, land degradation and desertification, depletion of natural resources, loss biodiversity, overpopulation, food security, drought, poverty, and urban decay) through issue-based learning. They must be given opportunities to explore how these issues relate to their everyday lives and how they impact on the quality of the physical and social environment. Environmental education enables students to understand how people modify, respond to, and conserve their environment. There are several methods and techniques discussed in this paper.

Проблема взаимоотношений человека и природы не нова, но лишь во второй половине XX в. антропогенный «пресс» на природную среду составил угрозу продуктивности биосферы и качеству условий жизни самого человека. В настоящее время общество осознает, что основными факторами устойчивого развития являются гарантии экологической безопасности, принимаемые мировым сообществом. Поэтому вполне закономерно, что в начале XXI в. у ученых не вызывает сомнения необходимость развертывания широкомасштабного экологического образования, которое становится системообразующим фактором образования всех слоев населения.

Экологическое образование признано приоритетным направлением в гармонизации отношений общества и природы. Признание ведущей роли образования среди мер, направленных на решение экологических проблем, нашло отражение в нормативных документах в нашей стране и за рубежом.

В соответствии с принятым 9 января 2007 г. Экологическим кодексом Республики Казахстан целью экологического образования и просвещения является формирование активной жизненной позиции граждан и экологической культуры в обществе, основанных на принципах устойчивого развития.

Особая роль в деле ликвидации «экологической безграмотности» принадлежит общеобразовательной школе, поскольку через нее проходят все потенциальные природопользователи.

Природа, люди, хозяйство — три кита географии. Там, где они изучаются вместе и связь между ними показана на карте, география присутствует, несомненно. Взаимоотношениями человека с рукотворной средой (жилища, улицы городов) интересовались и архитекторы, и градостроители. Экология человека связывает жизнь, здоровье, деятельность людей со всеми живыми существами, насе-